

SUOMEN KIRJAKIELEN SAAMELAISET LAINAT

Suomen kirjakieleen kotiutuneista lainasanoista on valtaosa peräisin indoeurooppalaisista kielistä tai ne on ainakin saatu indoeurooppalaisten kielten välityksellä. Vaikka suomalaisten naapurustossa on puhuttu ja puhutaan myös useita suomensukuisia kieliä, niistä saatujen lainojen osuus on olennaisesti pienempi. Osittain tämä saattaa olla näköharhaa: sukukielestä saatua lainaa on vaikea tunnistaa lainaksi, koska se noudattelee äänne- ja muotorakenteeltaan omaperäistä sanastoa. Toisaalta hyvin läheisestä sukukielestä lainaamiseen ei useinkaan ole tarvetta, koska suuri osa sanastoa on jo ennestään tavalla tai toisella yhteistä, joko vanhaa perintöä, yhteiseltä pohjalta luotua rinnakkaissanastoa tai yhteisiltä indoeurooppalaisilta naapureilta saatuja lainoja.

Erot, esimerkiksi asuinseutujen, luonnonolojen, elinkeinojen ja kulttuurien eroavuudet, saattavat kuitenkin tehdä lainaamisen tarpeelliseksi ja tarkoituksenmukaiseksi myös lähinaapureiden kesken. Kun esimerkiksi tietyllä tavalla valmistetun esineen tai vaatekappaleen nimi lainataan, lainasanan käyttö kertoo jotakin olennaista myös tavaran laadusta ilman että sitä tarvitsee erikseen sanallisesti kuvata. Samalla tavoin tietyltä kielialueelta juontuva maastotermi voi kuvata juuri tuolle alueelle ominaista luontoa.

Saamelaiden perinteisellä asuinalueella luonto, olot ja elinkeinot ovat aina olleet erilaiset kuin eteläisemmässä Suomessa. Niinpä saamen kielellä ja saamelaisella kulttuurilla on ainakin periaatteessa ollut monenlaista annettavaa suomen kielelle. Eniten kieli- ja kulttuurivaikutteita ovat tietenkin saaneet lähimmät naapurit eli Peräpohjolan ja Lapin suomalaiset, mutta yhtä ja toista on omaksuttu myös kaikkien suomalaisten yhteiseen yleiskieleen.

Suomen kielen saamelaisia lainoja on tarkasteltu monissa aiemmissä tutkimuksissa. Osa on ollut yksittäisiä havaintoja, osa laajempia kokonaisesityksiä. Artikkelini tavoitteena ei ole etsiä ja esittää uusia lainaetymologioita,¹ vaan tarkastella, miten ja milloin saamelaisia lainoja on suomen kirjakieleen tulleet ja ketkä niitä kulloinkin ovat tuoneet. Sanojen kirjakielistä ikää ja ensimmäistä käyttäjää koskevissa tiedoissa on runsaasti korjauksia ja tarkennuksia aiempaan tutkimuskirjallisuuteen.

---

¹ Mikäli muuta lähdeviitettä ei mainita, artikkelissa mainitut etymologiat lähdeviitteineen löytyvät joko Jaakko Sarvelan opinnäytetyöstä (1958) tai teoksesta Suomen sanojen alkuperä (1992–2000).

Kaikki erisnimet jätän yksinkertaisuuden vuoksi tarkastelun ulkopuolelle. Proprien asema sekä kielenkäytössä että leksikossa on pitkälti toisenlainen kuin appellatiivisella sanastolla. Proprien ei välttämättä tarvitse olla samaa kieltä, jota muuten käytetään, ja niitä voi menestyksellisesti tunnistaa ja käyttää ymmärtämättä syvällisemmin niiden muotoa ja merkitystä. Propreilla ei välttämättä tarvitse edes katsoa olevan merkitystä sanan tavanomaisessa merkityksessä. (Proprien asemasta sanastossa tarkemmin esim. Sjöblom 2006: 51–59.) Joka tapauksessa on yleisesti tunnettua, että myös suomalaisessa paikannimistössä on saamelaisperäisiä aineksia etelää myöten. Näitä koskevia tietoja ja viitteitä on koonnut esimerkiksi Unto Salo (2000: 27–44; ks. myös Räisänen 2003: 10 ja luku I). Käytännössä proprien ja appellatiivien ero ei ole jyrkkä ja yksiselitteinen, ei varsinkaan silloin, kun kieltä ei tarvitse kirjoittaa, ja erisnimillä on epäilemättä ollut oma tärkeä osuutensa ja merkityksensä myös suomen ja saamen välisissä kontakteissa. Niiden pois jättäminen tässä yhteydessä on vain käytännön sanelema ratkaisu.

1. Aiempia tutkimuksia

Ensimmäinen systemaattinen tutkimus suomen kielen saamelaisperäisistä lainoista on Frans Äimän artikkeli ”Lappalaisia lainasanoja suomen murteissa”, joka ilmestyi Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa vuonna 1908. Kuten artikkelin nimestä voi päätellä, siinä esitelty aineisto koostuu enimmäkseen selvistä murre sanoista. Äimän tutkimien sanojen levikki rajoittuu yleensä Inarin, Enontekiön, Kittilän, Sodankylän, Kuolajärven ja Kemijärven suomalaismurteisiin. Yhteensä 101 etymologian joukossa on vain muutamia sellaisia sanoja, jotka nykysuomalainen ilman muuta hyväksyisi yleiskieleen kuuluviksi. Näitä ovat ainakin *kelo*, *kenttä*, *kiiruna*, *laavu*, *piekana* ja *suopunki*. Yleiskielisiksi, joskaan ei aivan yhtä yleisesti tunnetuiksi, voitaneen katsoa *iltti*, *kieppi* ’lumeen kaivettu makuukuoppa’ ja *peski*.

Muutamat mainituista sanoista kaipaavat hieman etymologista kommentointia. Substantiivina *kelo* paremmin saamelaiseksi lainaksi voidaan katsoa verbi *keloa* ’hangata puihin nahka sarvistaan (poro)’, josta pystyyn kuivunutta, kuoretonta puuta merkitsevä *kelo* voidaan selittää takaperoisjohdokseksi. Sanaa *kenttä* on keskeisissä etymologisissa sanakirjoissa arveltu vanhaan, omaperäiseen perussanastoon kuuluvaksi, mutta sanan outoon äännerakenteeseen viitaten Jorma Koivulehto (1989: 47–49) on esittänyt vastaavalle saamen *gied'de*-sanalle germaanisen lainaetymologian ja selittänyt suomen sanan Äimän tavoin saamelaiseksi lainaksi. Sana *kieppi* voi liittyä suomen deskriptiivissävyiseen *kieppua*-sanaeseen, mutta nimenomaan lumeen kaivetun lepokuopan merkityksessä sitä mielellään pitäisi saamelaisena lainana.

Suomen ja saamen sanaston yhteyksiä on käsitellyt myös Toivo Immanuel Itkonen (1948), jonka suurteos Suomen lappalaiset vuoteen 1945 sisältää luette-

lon suomen kielen saamelaisista lainoista (I osa, sivut 101–102). Tämän luettelon anti on kuitenkin hyödynnetty tarkkaan myöhemmissä etymologisissa sanakirjoissa, joten siihen ei ole tarpeen paneutua tässä erikseen.

Jaakko Sarvela on vuonna 1958 valmistanut Erkki Itkosen johdolla opin- näytetyön, johon on koottu 1900-luvun alkupuolella ilmestyneessä, Peräpohjo- laa ja Lappia kuvaavassa kaunokirjallisuudessa esiintyneitä saamelaisperäisiä sanoja. Sarvelan työssä on kaikkiaan 33 eri kirjailijan teoksista poimittua sanas- toa, ja löydettyjen saamelaisperäisten lainojen kokonaismäärä on 121. Näistä kuitenkin noin puolet on sellaisia, joita ei missään tapauksessa voi pitää yleises- ti tunnettuina, sillä ne esiintyvät vain yhden tekijän teoksissa. Sellaisia yhtei- siä sanoja, joita on käyttänyt tutkittujen kirjailijoiden enemmistö, on ainoastaan 15. Nämä ovat yleisyysjärjestyksessä *tunturi, jänkä, peski, tokka, kiveliö, palkia, raito, suopunki, kaltio, lanta, aapa, tolva, kopara, niva* ja *roukua*. Näistä kaikki eivät suinkaan ole kirjakielen uudennoksia, vaan osa on ollut käytössä jo kauan ennen 1900-luvun alkua.

Olavi Korhonen on tarkastellut suomen murteiden saamelaisia lainasanoja vuonna 1979 ilmestyneessä artikkelissaan *Lappische Lehnwörter im ältesten Ein- ödgebiet Finnlands*. Korhonen ei ole pyrkinyt etsimään uusia lainaetymologioita, vaan hän on tutkinut tarkemmin kirjallisuudessa jo aiemmin esitettyjen saamelais- peräisten sanojen (esim. *iltti, kieppi, kurmu*) merkityksiä ja levikkiä niissä murteis- sa, joita on puhuttu Hämeen, Satakunnan ja Etelä-Pohjanmaan vanhoilla eräalueilla. Tällä tavoin hän on halunnut osoittaa saamelaisten muinoin asuneen ja liikkuneen näillä seuduilla ja jättäneen jälkensä suomalaisten naapureidensa murteeseen.

Tunnetuin yleisesitys suomen kielen saamelaisperäisistä lainoista lienee Lauri Hakulisen teokseen *Suomen kielen rakenne ja kehitys* sisältyvä luettelo ”Lappalaiset lainat” (vuoden 1979 painoksessa sivuilla 380–382). Se ei edusta alkuperäistutkimusta, vaan siihen on koottu eri lähteissä aiemmin mainittuja saa- melaisperäisiä sanoja erottamatta murteellista ja yleiskielistä sanastoa toisistaan. Osa sanoista on varustettu lähdeviitteillä, mutta suurimman osan etymologinen tausta on kuitattu yleisviittauksella keskeiseen lähdekirjallisuuteen. Lähteistä tärkein on Suomen kielen etymologinen sanakirja (SKES), jonka viimeinen sa- nakirjaosa valmistui vuonna 1978, parhiksi ennen Hakulisen teoksen lopullisen asun muotoutumista.² Erityisesti Erkki Itkosen johdolla laadituissa SKES:n lop- puosissa on otettu huomioon murteisissa ja 1900-luvun alun kirjallisuudessa esiin- tyvää saamelaisperäistä lainasanastoa.

Mikko Korhosen lyhyt katsaus itämerensuomen saamelaisiin lainoihin teoksessa *Johdatus lapin kielen historiaan* (1981: 39–40) ei sisällä varsinaisia li- siä, päinvastoin se on paljon suppeampi kuin Hakulisen lista. Olennainen ero on

² Suomen kielen rakenne ja kehitys ilmestyi ensi kertaa kaksiosaisena teoksena vuosina 1941 ja 1946, ja sen aineistoa on jatkuvasti kartutettu ja muokattu neljänteen eli vuoden 1979 painokseen asti. Vuonna 2000 ilmestynyt viides painos on sisällöltään muuttamaton.

kuitenkin se, että Korhonen mainitsee systemaattisesti myös ne saamelaiset sanat, joista suomen sanat voidaan katsoa lainatuiksi.

Jonkin verran aiemmin etymologisessa kirjallisuudessa mainitsemattomia saamelaisia lainoja löytyy vuosina 1992–2000 ilmestyneestä Suomen sanojen alkuperä -teoksesta (SSA). Nämä tunnistaa siitä, ettei niiden kohdalla ole mainittu lainkaan kirjallisuusviitteitä niin kuin saman teoksen muissa etymologisissa artikkeleissa yleensä on laita.

2. Tutkimuksen perusasetelma

Oman tutkimukseni perusaineiston olen koonnut ottamalla rungoksi Lauri Hakulisen saamelaisperäisten sanojen listan, jota olen täydentänyt Jaakko Sarvelan opinnäytetyöstä ja Suomen sanojen alkuperä -teoksesta poimitulla saamelaisperäisellä lainasanastolla. Näin on syntynyt 313 sanaa sisältävä peruslista, johon kuuluu selvästi yleiskirjakielisen aineiston lisäksi myös kirjakielessä harvinaisia lekseemejä sekä pelkästään murteissa tai eri alojen tieteellisissä tutkimuksissa mainittuja sanoja, esimerkiksi kielitieteellistä esimerkkisanastoa tai kansatieteellisen aineiston kuvauksessa tarvittavia lekseemejä.

Tämän jälkeen olen karsinut peruslistaa tutkimalla, onko siinä mainittuja sanoja ylipäänsä joskus käytetty jossakin yleiskirjakieleen kuuluvassa teoksessa. Kaikki pelkästään tieteellisissä lähteissä esiintyneet sanat on jätetty pois. Tällaisia ovat aakkosten alkupäästä esimerkiksi *ahku* 'isoäiti', *aitilas* 'rauhallinen', *aito* 'porolauman polkema tie', *ajo* 'niittyraivio' ja *alma* 'kelpo, oikea'. Tällä tavoin lista on supistunut 282 sanan laajuiseksi. Jäljelle jääneistä sanoista on tutkittu, kuinka ne ovat kirjakieleen tulleet, milloin ja kenen toimesta. Aineisto on jaettu kirjakielen kehityksen eri vuosisatojen osalle ja samalla on nostettu esiin ne lähteet, joissa saamelaisperäistä sanastoa esiintyy ajankohdan kokonaistilanteeseen verrattuna huomionarvoinen määrä.

Lopuksi olen arvioinut, missä määrin kirjakielessä joskus käytettyjä saamelaisperäisiä sanoja tunnetaan nykyään ja missä määrin niitä tällä hetkellä voi pitää yleiskielisinä. Tämä lopullinen arviointi on tapahtunut pääasiassa tutkimalla, onko sanat mainittu Nykysuomen sanakirjassa tai Suomen kielen perussanakirjan ensimmäisessä painoksessa ja mitä suomen kielen syntyperäisen nykypuhujan kieli-intuitio kertoo sanojen käyttökelpoisuudesta. Oman intuitioni ohella olen käyttänyt epäsuorasti hyväkseni myös Suomen sanojen alkuperä -teoksen toimituskunnan arvioita. Tästä uudemmas etymologisesta sanakirjasta on nimittäin jätetty pois jonkin verran puhtaaksi murre-sanastoksi katsottua aineistoa, joka kyllä sisältyy Suomen kielen etymologiseen sanakirjaan mutta on nykysuomen kannalta aivan marginaalista. Esimerkki tällaisesta tapauksesta on leikaria merkitsevä *vierkku*, joka on mainittu eräissä 1800-luvun sanakirjoissa (Eurén

1860; Lönnrot 1874–1880) ja etymologioitu SKES:ssa (s. v. *vierkko*) saamelaiseksi lainaksi, mutta jätetty pois SSA:n sana-artikkelien joukosta. Jos kaikki SKES:n lainaetymologiat olisi otettu mukaan perusaineistoon, maksimaalinen sanalista olisi tullut jonkin verran laajemmaksi, mutta kun tässä tutkimuksessa on ollut tavoitteena selvittää nimenomaan yleiskirjakielen päätyntä ja yleisesti tunnettua saamelaisperäistä sanastoa, tällaisen maksimaalisen listan kokoaminen on katsottu tarpeettomaksi välivaiheeksi.

3. Saamelaisperäiset sanat vanhimmassa kirjakielessä

Vanhan kirjasuomen kaudella (noin 1540–1810) ei varsinaisesti ollut olemassa mitään yhteistä suomen yleiskieltä. Muiden normien puuttuessa Raamatun kieli oli kirjakielen esikuvista tärkein, mutta yleensä kielenparsi vaihteli melkoisesti kirjoittajan mukaan. Kirjallisuuden aihepiirit olivat rajalliset, ja enimmäkseen julkaistiin uskonnollista kirjallisuutta, jossa paikallisväriä antavalle murresanastolle ei juurikaan ollut käyttöä. Useimmat kirjoittajat olivat kotoisin Lounais- tai Länsi-Suomen alueelta, ja muutkin pyrkivät tavoittelemaan ”Ranta-Suomen” tai ”Turun” kieltä, jota Agricolan ajoista lähtien oli pidetty kirjakielen perustana. Ensi alkuun suomenkielistä kirjallisuutta ilmestyi hyvin harvakseltaan, ja saattoi kulua vuosia, jolloin ei painettu yhtäkään suomenkielistä teosta.

Kuten arvata saattaa, 1500-luvun lähteissä ei ole yhtään sellaista sanaa, jota voisi pitää varsinaisena saamelaisena lainana. Sellainen erikoisuus kuitenkin löytyy, että Agricolan teoksissa on ylellisenä sisustusmateriaalina mainittu kahdesti *nursanluu*: *Sinun vaattees ovat sula mirham, aloes ja kesia, koska nursanluisest salist uloskäyt sinun jaloimas pramisas* (MAT III: 275³). Yhdyssanan alkuosa *nursa* on *norsu*-sanan variantti ja käytännössä sama sana kuin saamelaisperäiseksi lainaksi selitetty *mursu*. Norsua ja mursua yhdistävä tekijä ovat kallisarvoiset torahampaat, jotka Suomessa ovat olleet eksoottista tuontitavaraa, tulivatpa ne sitten etelästä tai pohjoisesta.

1600-luvulla kirjoittajien ja kirjallisuuden suomentajien joukko alkoi merkittävästi kasvaa. Kirjoittajien ja näiden lähdemiesten joukossa oli myös pohjalaisia, ja näiden myötä sattui joskus jokin saamelaisperäinen sana kulkeutumaan kirjakielen asti. Ruotsalainen historiantutkija Ericus Schroderus, joka vuonna 1637 täydensi Oulussa jo aiemmin laatimaansa latinalais-saksalais-ruotsalaista sanakirjaa *Lexicon Latino-Scondicum suomen kielen sanoilla*, merkitsi kuikan nimitykseksi saamelaisperäisen *tohtajan*. Tuntemattoman tekijän Turussa vuonna 1644 julkaisemassa sanakirjassa *Variarum rerum vocabula latina* on

³ Teoksissa toisaalla esiintyvät myös variantit *norsanluu* ja *norsunluu*. Daavidin psalmien esimerkki on kirjoitettu tässä ääntämisen mukaan. Agricolan *kesia* tarkoittaa kassiakanelia.

mainittu *norsu*, joka tavallaan oli esiintynyt jo Agricolallakin. Nyt se on kuitenkin jo selvästi elefantin nimitys. Sen suomenkielisiksi synonyymeiksi on mainittu *elephanti* ja *tarwas*. Jälkimmäisestä sanasta näkyy, ettei eläimen todellisesta hahmosta vielä 1600-luvunkaan Suomessa ollut selvää käsitystä, sillä *tarvas* on murteissa ollut yleensä jonkinlaisen sorkkaeläimen nimitys.

Yksi varhaisimmista aitojen saamelaissanojen käyttäjistä oli kautta aikojen ensimmäinen nimeltä tunnettu suomalainen kansanrunoilija Anders Mikkelinpoika Keksi, joka kirjoitti runon Tornionjoella vuonna 1677 raivonneesta kevättulvasta. Runo oli laadittu vanhaa suomalaista runomittaa eli kalevalamittaa tavoitellen, ja sisällöltään se oli melko yksitoikkoinen luettelo kaikista tulvan aiheuttamista vahingoista. Erityisen mielenkiintoiseksi runon on kuitenkin jälkimaailman silmissä tehnyt sen dokumenttiluonne: siinä on mainittu suuri määrä talojen, kylien ja henkilöiden nimiä ja kerrottu, millaista vahinkoa tulva misäkin ja kenellekin aiheutti. Eino Salokas (1923: 38–41) on todennut maallista suomenkielistä arkkirunoutta käsittelevässä tutkimuksessaan, että Keksin runo on ollut Tornionjokilaaksossa yleisesti tunnettu vielä 1900-luvun alussa ja tulvaa on kansan suussa kutsuttu *Keksin tulvaksi*.

Keksin runo painettiin arkkiveisuna vasta vuonna 1829, mutta sitä ennen se lienee kiertänyt kansan parissa useina käsin kirjoitettuna kopioina suullisen perimätiedon lisäksi. Sekä muistitiedon että useimpien kirjallisten lähteiden mukaan runon tekijä oli nimenomaan Anders eli Antti Keksi eikä Josef Keksi, joka mainitaan tekijäksi kahdessa H. G. Porthanin käytössä olleessa toisinnossa. Antti Keksellä tiedetään olleen sekä Josef-niminen veli että poika, ja näistä jompi-kumpi on voinut kopioida runon ja signeerata sen omalla nimellään.

Keksin runossa kerrotaan *kurmupeskeissä* kulkevista lappalaisista, jotka surivat kurkkunsa kuivuutta. Surun syynä oli se, että tulva oli vienyt aitasta Enontekiön papin Sirman palkaksi aiotut viljat, joista oli ollut määrä tehdä olutta. Kolmesti mainitaan kulkemista merkitsevästä *jutaa*-verbistä johdettu *juto* sanonnassa *pani/sai jutoon*. Itse verbi kuitenkin puuttuu. Kerran esiintyy verbi *naakia* 'vaania, hiipiä, lähestyä ryömien', ja lisäksi esiintyy kahdesti murteellinen adverbi *lauti* 'kauttaaltaan', joka saattaa olla saamelainen laina. *Tunturi* on Keksin runossa mainittu tulvan lähtöpaikaksi.

Yksi runon säeperi on kokonaan saamenkielinen: *Juckiest taal tsatsi kår-dnest, Juoste wuollak siaddai puorest*.⁴ Yli-Tornion Marjosaaren kylästä, jossa Antti Keksi itse ilmoitti asuvansa, ei ole 1600-luvulta tallessa kirkonkirjoja tai muitakaan lähteitä, joista kävisivät ilmi Antti Keksin sukujuuret, eikä muutenkaan ole tietoa siitä, osasiko Keksi itse saamea vai oliko hän saanut kyseisen säeparin joltakulta muulta.

⁴ Ortografia on vuoden 1829 arkkipainatteen mukainen ja luettavissa teoksesta Agricolasta Ju-teiniin (1921: 403). Suomennos on samassa lähteessä 'Juokaat nyt wettä jywäst, josta Olutt tuli hywäst'. Säeparin edellä on runossa kerrottu, kuinka Riston Matti Karungissa löysi tulvan tuomat Sirman jyvät ja valmisti niistä olutta.

Kansainvälinen kiinnostus Euroopan viimeisiin pakanallisiin kolkkiin kuulunutta Lappia kohtaan lisääntyi suuresti 1600-luvun loppupuolella, jolloin Johannes Schefferus julkaisi kuuluisan Lapponia-teoksensa. Siinä esiteltiin myös saamen kieltä. Kuitenkaan, vaikka Lappia ja sen asukkaita oli kuvattu kirjallisuudessa antiikista alkaen ja kuvausten määrä jatkuvasti kasvoi, oppineiden esityksistä ei ennen 1800-lukua juurikaan siirtynyt saamelaisperäistä sanastoa suoraan suomen kirjakieleen, sillä kuvauksia ei kirjoitettu tai käännetty suomeksi, vaan ne julkaistiin jollakin eurooppalaisella sivistyskielellä, ensin latinaksi, myöhemmin myös germaanisilla kielillä tai ranskaksi. Kuvauksissa mainitut saamen kielen sanat jäivät näin ollen irrallisiksi erikoisuuksiksi, jollei sitten joku muu huomannut ottaa niitä käyttöön toisessa, sopivammassa yhteydessä.

4. Saamelaiset lainat 1700-luvulla

1700-luvun alkupuolella ja puolimaissa pohjoisen sanoja saattoi suomenkielisessä kirjallisuudessa esiintyä samaan tapaan yksittäin kuin Keksin runossa. Gabriel Tuderuksen laatimassa suomenkielisessä veisussa, joka oli kirjoitettu vuonna 1703 ”Talonpoille cunnixi ja ylistöxexi”, mainittiin *naali*. Konteksti vahvistaa, että kysymys on tosiaanakin turkiseläimestä: *Caupa miehell – Orawita, saukoi ja naali*. Väkevänä ja persoonallisena saarnamiehenä tunnetun Juhana Wegeliuksen postillassa 1747 oli kesyttämistä tai taltuttamista merkitsevä verbi *taamoa*. Tavallisen kansan vaateparren laatua säätelevässä asetuksessa vuonna 1733 mainittiin etymologisesti vaikeaselkoinen *sopuli*, joka tosin tässä yhteydessä merkitsi soopelia.⁵

Daniel Jusleniuksen Suomalaisen Sana-Lugun Coetus, joka ilmestyi vuonna 1745, oli kautta aikojen ensimmäinen sanakirja, jossa suomi oli hakukieleinä. Juslenius kokosi aineistoa itse kirjallisuudesta, joskaan ei systemaattisesti, ja lisäksi hän sai leksikologisia avustuksia useilta tuttaviltaan, joista merkittävimpin ”alihankkija” oli vaasalainen Anders Aspegreen. Jusleniuksen sanakirjasta löytyy myös jokunen saamelaislaina. Näitä ovat hämärää muistoa aiemmin nähdystä merkitsevä *kaimo*, neulatyynyä merkitsevä *naalu*, päärmettä merkitsevä *paarre* ja siihen liittyvä verbi *paartaa* ’päärmätä, reunustaa’ sekä joen sivuhaaran nimitys *pudas*. Kaksi ensimmäistä (*kaimo*, *naalu*) on sanakirjassa merkitty tähdellä, mikä tarkoittaa, että sanat on saatu Aspegreenilta. Juslenius mainitsee myös sanan *ruska*, mutta kun tämän selityksenä on lakonisesti ’rubedo; rodna’, se täytynee ymmärtää vain yleisesti ruskotusta tai punerrusta merkitseväksi, *ruskea*-sanan yhteyteen kuuluvaksi johdokseksi, ei pohjoisen luonnon syysväritykseen viittaavaksi saamelaiseksi lainaksi.

⁵ Ensiesiintymätietojen lähteinä on alkuperäisteosten ohella käytetty soveltuvin osin Rapolan (1960) ja Jussilan (1998) luetteloja, Vanhan kirjakielen sanakirjaa ja arkistoa sekä SSA:n ensiesiintymätietoja.

Erikoinen lisä saamelaisperäiseen sanastoon löytyy myöhemmin Ilmajoen kirkkoherraksi päätyneen Matthias Pazeliuksen laatimasta ruotsinkielisestä väitöskirjasta, jossa kuvattiin Pohjanmaan niittyjen ja peltojen hoitoa vuonna 1751. Varsinaisen aihepiirinsä lisäksi Pazelius käsitteli myös majavanpyyntiä, koska se hänen mukaansa oli kiinnostavaa ja eri paikkakunnilla hyvin erilaista. Kuten muuallakin väitöskirjassaan, tekijä mainitsi keskeisimmille käsitellyn kohteille myös paikalliset nimitykset.

Pazelius kertoi väitöskirjansa viimeisessä luvussa, että majavanpyyntiä harastettiin erityisesti sisämaassa Kemijoen sivujokien varsilla keväällä, kun osa majavista lähti liikkeelle etsimään uutta pesäpaikkaa. Muutosta Pazelius käytti nimitystä *juto*. Yksivuotiaan majavan nimitys oli hänen mukaansa *kuoksa*, kaksivuotias oli *vuorsu* ja kolmivuotias *kuntuus*. Muissa lähteissä nämä sanat⁶ tai niiden variantit tunnetaan paremmin eri-ikäisten porojen saamelaisperäisinä nimityksinä. Huomiota herättävää on, ettei Pazeliuksella ole sanojen edellä tässä kohdin tavanomaista suomen kieleen viittaavaa lyhennettä ”fen.”, sanat on vain kursivoitu.

Pazelius ei maininnut suoraan, ketkä majavanpyyntiä Kemijoella harjoittivat, mutta sekin tuli kiertoteitse ilmi. Hän kertoi majaviin liittyvästä paikallisesta uskomuksesta: Joka pesässä oli tietävästi urospuolinen majava, joka ei koskaan pariutunut, vaan se toimii eräänlaisena kuljetusalustana. Sen selkään lastattiin pesätarpeita ja ruokaa ja sitten se uitettiin kuormineen pesään. Sille oli oma nimityskin: *rekimajava*. Lopuksi Pazelius kuitenkin totesi, että saamelaiset pitivät tätä uskomusta perättömänä, koska he eivät koskaan olleet saaneet saaliikseen majavaa, jonka selkäkarvat olisivat uittopuuhassa kuluneet.

Yksittäisiä saamelaislainoja voi tavata myös muissa luonnontieteellisissä tutkimuksissa. Pehr Adrian Gadd mainitsee vuonna 1773 sanan *auhtokangasmaa*, jossa alkuosa voi olla sama sana kuin kosteaa notkelmaa tai jokivarsilehtoa merkitsevä saamelaisperäinen *auhto* tai *autto*. Sanan alkuperäinen merkitys näyttää esim. maaperää kuvattaessa olevan ’löyhä, pehmeä, hiekansekainen’ (Ruoppila 1955: 223). Vastaavanlaisia sanoja voisi löytyä lisääkin, jos ruotsin tai latinan kielellä kirjoitettuja luonnontieteellisiä väitöskirjoja ryhdyttäisiin systemaattisesti sanastamaan suomen kielen osalta. Toistaiseksi tätä ei kuitenkaan ole tehty.

Vuonna 1776 ilmestyneessä, peräpohjalaisen Per Grapen suomentamassa teoksessa Kaunis Uskon-Speili on ensi kertaa mainittu yhdyssana *laukovesi* ’pesuvesi’, jonka alkuosa *lauko-* on eräiden arvioiden mukaan saamelainen laina, mutta kun sillä on vastineita myös lähisukukielissä, se voi paremminkin selittyä vanhaksi germaaniseksi lainaksi (Rapola 1950: 222, 224; LÄGLOS II 1996 s. v. *lauko*).

Saamelaislainojen määrä lisääntyi merkittävästi 1700-luvun lopulla, kun Turun akateemisen elämän johtohahmoihin kuulunut Henrik Gabriel Porthan in-

⁶ Esimerkkisanat on kirjoitettu alkuperäisteosten mukaisesti, joten muodot eivät ole välttämättä samat kuin nykyisissä hakuteoksissa.

nostui suomalaisen sanaston kokoamisesta. Porthan keräsi sanoja täydentääkseen Jusleniuksen vuonna 1745 ilmestynyttä sanakirjaa⁷, ja kun hän oli oman aikansa akateeminen merkkihenkilö, hänellä oli hyvät mahdollisuudet kerätä tiedonantaja lukuisilta tuttaviltaan ja kirjeenvaihtotovereiltaan. Porthan matkusteli eri paikkakunnilla tutustuen maahan, kansaan ja kieleen. Akatemian kirjastonhoitajana hän saattoi myös helposti haravoida aineistoa akateemisista oppinäytteistä. Esimerkiksi edellä mainittu *kuoksa* lienee joutunut Porthanin kokoelmiin juuri Paze-liuksen väitöskirjasta, koska merkitysikin on sama. Porthanilla on myös *kuntuus* ja *vuorso*, mutta ne ovat hänen mukaansa peräpohjalaisia porojen nimityksiä.

Porthan oli kiinnostunut sukukielten sanoista, koska hän halusi tutkia ja valaista suomalais-ugrilaisten kielten keskinäisiä suhteita. Hän keräsi etenkin saamen ja unkarin sanoja suunnitellen vertailevan ja etymologisen sanakirjan laadintaa, mutta ei ehtinyt oikeastaan edes aloittaa varsinaista sanakirjatyötään, vaan muiden kiireidensä takia hän luovutti sanakokoelmansa Rantsilan kappalaiselle Kristfrid Gananderille, joka itsekin oli ryhtynyt laatimaan täydellisyyttä tavoittelevaa suomen kielen sanakirjaa käyden läpi kaikkea käsiinsä saamaansa kirjallisuutta ja painamatonta kansanrunoutta.

Porthanin kokoelmista kirjakieleen päätyivät kengän kieltä merkitsevä *illti*, lumeen tallautunutta polkua merkitsevä *jokos* tai *jolos*, jään alle laskettua verkkoa merkitsevä *juomus*, kulkemista merkitsevä verbi *jutaa*, Lapille ominaista suota merkitsevä *jänkä*, tavaroiden sitomista ahkioon merkitsevä verbi *kaaristaa*, poron otsanahasta tehtyä jalkinetta merkitsevä *kallokas* ja porojen talvilaidunta tai kovaksi tallautunutta lumikenttää merkitsevä *kiekerö*. Porthanin lisäyksiä ovat myös poron sorkan nimitys *kopara*, vahinkoa tai kolttosta merkitsevä *korppu*, vesiputouksen nimitys *köngäs*, *mursu*, *niva* 'joen virtapaikka', *nulikka* 'poron kevyt ravi', *palkia* 'oleskella kesälaitumella (poro)', *raito* 'ahkiota vetävien porojen jono', suksen nimitys *sivakka*, *suopunki*, poron ravin nimitys *tolva*, toisella vuodelle olevaa urosporoa merkitsevä *urakka*, naarasporon nimitys *vaadin* sekä vuoden tai kukkulan nimitys *vaara*. Mahdollisia saamelaislainoja Porthanin sanoista ovat vielä puun kuoren irtoamista merkitsevä verbi *longota*, arkaa eläintä merkitsevä *paltto*, lumisohjoa merkitsevä *sose* sekä riukua tai salkoa merkitsevä *ulku*, jollei tämä viimeksi mainittu ole vanha yhteinen sana. Porthanin lisäykset ovat yleensä päässeet mukaan Gananderin sanakirjan käsikirjoitukseen ja sitä kautta tallentuneet myöhempien sanaston kuvaajien ja kehittäjien käyttöön.

Ganander kartutti sanakirja-aineistoaan poimimalla sanoja kirjallisuudesta, tekemällä itse kenttätyötä ja todennäköisesti keräämällä myös sanoja kirjeitse eri paikkakunnilla asuvilta tuttaviltaan. Gananderin sanakirjan lähteitä on selvitelty tarkemmin Osmo Hormia väitöskirjassaan, mutta hän on joutunut toteamaan, että mitään varmoja tietoja Gananderin lähdemiehistä on mahdotonta saada (Hormia

⁷ Porthanille kuulunut välilehditetty kappale Jusleniuksen sanakirjasta on säilynyt, ja siitä on vuonna 1968 valmistettu näköispainos, jossa näkyvät Porthanin käsin kirjoittamat lisäykset.

1961: 55, 68). Se kuitenkin tiedetään, että Gananderilla oli suoria yhteyksiä pohjoiseen. Hänen appensa Erik Sinius oli Iin kirkkoherra, ja hänen serkkunsa Henrik Ganander, joka tosin oli kuollut jo vuonna 1752, oli työskennellyt kappalaisena Sodankylässä ja Enontekiöllä, kirjoittanut tornionlapin kieliopin ja koonnut aineistoa heprealais-suomalais-virolais-lappalaisen sanakirjan laatimista varten (Äimä 1929: 189). Gananderin on arveltu saaneen ainakin osan sanakirjansa suomalais-lappalaisista sanavertailuista edesmenneen serkkunsa kokoelmista (Sarajas 1956: 126). Lisäksi tiedetään, että Ala-Tornion kirkkoherra Erik Brunnius, joka harrasti aktiivisesti suomen kielen sanaston keräämistä, toimitti sanoja ainakin Porthanille ja mahdollisesti myös Gananderille (Hormia 1961: 61).

Joka tapauksessa Ganander lisäsi käsikirjoitukseensa myös sellaisia saamelaisperäisiä sanoja, jotka puuttuivat Porthanin muistiinpanoista. Näitä ovat paulakengän nauhasilmukkaa tai kengännauhaa merkitsevä *anike*, poron reittä tai pakaraa merkitsevä *jorva* ja poron nahkalänkiä merkitsevä *kesas*. Gananderin lisäyksiä ovat myös *kojamo* 'uroslohi', *korri* 'pilkkasiipi', *kosotus* 'kuudennella vuodella oleva poro', *kulkuus* 'ajoverkko', *kulle* 'ajoverkko', *maakkina* '6-vuotias poro', *nulkata* 'hökätä', *outa* 'metsämaa, metsäseutu', *pallas* 'ruijanpallas', *raanu* 'villapeite', *saura* 'ahkera, reipas', *valma* 'länkien sija porolla', *vuoma* 'laaja, puuton suo', *vuonilo* 'toisella vuodella oleva naarasporo' ja *vuottoraippa* 'higna, jolla vetoporo kytketään ahkioon'. Gananderin partisiippi *naattunut* 'juurtunut (esim. tapa)' voitaneen yhdistää saamelaisperäiseen, paikalleen pysähtymistä merkitsevään *naatua*-verbiin.

Gananderin kirjallisista aikaansaannoista kannattaa mainita myös Mythologia Fennica, vuonna 1789 ilmestynyt sanakirjan muotoon laadittu ruotsinkielinen esitys suomalaisten mytologisesta kansanperinteestä ja historiasta. Gananderin Mythologiassa oli mainittu ja esitelty myös saamelaiden jumalia ja muita yliluonnollisia hahmoja, joista Ganander oli saanut tietoja eräiden pappismiesten välityksellä tanskalaisen lähetyssaarnaajan Lenart Sideniuksen käsikirjoituksesta (Ganander 1789/1960, sivunumeroimaton esipuhe). Saamelaisia nimiä Ganander ei kääntänyt ruotsiksi tai suomeksi, ainoastaan selitti hahmoja parhaansa mukaan. Nimien osina oli myös appellatiivisia aineksia, mutta ei kuitenkaan sellaisia sanoja, jotka olisivat jääneet yleisnimenä suomen kirjakieleen tämän esittelyn perusteella. Esimerkiksi Gananderin useaan otteeseen mainitsema *saivo* on tullut suomen kirjakieleen vasta vuonna 1860 Gustaf Erik Eurénin sanakirjassa.

Gananderin sanakirja jäi käsikirjoitukseksi, sillä Porthanin mielestä sitä olisi pitänyt vielä täydentää ja korjata ennen painattamista. Sen aineisto tuli kuitenkin käyttöön Kustaa Renvallin sanakirjan pohjana, tosin ankaralla kädellä karsittuna. Renvall jätti pois joukon suppea-alaisina pitämiään murre sanoja eikä itse pyrkinyt kartuttamaan aineistoa uusin murrepoiminnoin. Kirjakielestä ja suomen kieltä sisältävistä akateemisista tutkimuksista hän kyllä hankki lisäaineistoa. Renvallin lisäyksistä ei juurikaan löydy saamelaisia sanoja. Tällainen on kui-

tenkin Gananderin *maakkina*-sanon rinnalle lisätty variantti *maakkana*. Lisäksi Renvall on kelpuuttanut Porthanin muistiinpanoista mukaan *suopungin*, jonka Ganander oli syystä tai toisesta jättänyt pois omasta käsikirjoituksestaan.

5. Saamelaisperäiset sanat varhaisnykysuomen kaudella (1810–1880)

Suomen kirjakielen kehitys sai aivan uutta puhtia sen jälkeen, kun Suomesta tuli autonominen suuriruhtinaskunta ja suomen kielen asema alkoi hiljalleen parantua, vuosisadan alkupuolella ensin kirjallisuuden kielenä ja sitten yhä määrätietoisemmin myös koulutuksen, tieteen, taiteen ja yhteiskuntaelämän kielenä. Samalla kirjakielestä perattiin pois siihen kotiutuneita vierasperäisiä aineksia ja rakenteita. Lainasanoihin suhtauduttiin erityisesti vuosisadan puolivälissä torjuvasti, mutta sukukielten sanoja pidettiin omaperäisten veroisina.

Jonkin verran saamelaislainoja esiintyi varhaisnykysuomen aikaisissa tekstilähteissä, mutta kun näitä ei ole systemaattisesti sanastettu, todellinen kokonaisuus jää toistaiseksi arvoitukseksi. Tässä tutkimuksessa voidaan ottaa huomioon ainoastaan se osa, joka on päätyneet etymologisiin sanakirjoihin tai muihin artikkelin alussa mainittuihin lähteisiin. Esimerkiksi Daniel Europaeuksen sanakirjasta vuodelta 1853 löytyy suksen pohjauraa merkitsevä *olas*. Eero Salmelaisen kokoamista ja vuosina 1852–1866 julkaisemista Suomen kansan saduista ja tarinoista löytyy arvoituksellisen tuntuinen kohta, jossa *kiekki istuu kolven nänässä*. Sama esimerkki löytyy myöhemmin Lönnrotin sanakirjasta. Sadussa käy asiayhteydestä ilmi, että *kiekki* on jokin lintu, ja sen nimitys onkin vanhastaan selitetty lainaksi saamen sääkseä merkitsevästä sanasta. Sen sijaan *kolvi* 'iso petäjä' on saanut etymologian vasta äskettäin, kun Alpo Räisänen (2003: 56–57) on arvellut sitä saamelaiseksi lainasanaksi.

1800-luvun alkupuolelta lähtien Suomen maata ja maantiedettä alettiin kuvata suomenkielisissä oppikirjoissa ja yleistajuisissa tietokirjoissa (Laine, tulossa). Menestyksekkäänä lehtimiehenä tunnettu Paavo Tikkanen käytti omassa suuriruhtinaanmaan ”tilastoa” kuvaavassa kirjassaan vuonna 1848 paria saamelaisperäistä sanaa. Lapin luonnon kuvauksessa mainittiin pyöreähkön tunturin paikallinen nimitys *oivi*, sananmukaisesti ”pää”, sekä *auhto*: *Lapinmaa, jonka ala on täytetty melkeen yleensä epätasailta, kuivilta ja hietaisilta kankailta ja auhtoilta* (Tikkanen 1848: 13, 19, 20). Tikkanen *auhto* on epäilemättä saamelaiseksi lainaksi selitetty, kosteaa notkoa, jokivarsilehtoa tai korpea merkitsevä pohjalainen murrenana. Sen enempää *auhto* kuin *oivikaan* eivät kuitenkaan saaneet pysyvää sijaa suomen yleiskielessä.

Aitoon suomalaiseen murrenastoon erityisen suopeasti suhtautui Elias Lönnrot, joka oli yksi 1800-luvun aktiivisimmista ja vaikutukseltaan pitkäaikaisimmista sanaston kehittäjistä. Aiempien sanakirjatöiden ja omien muistiin-

panojensa pohjalta Lönnrot ryhtyi suunnittelemaan kirjakielen sanakirjaa 1840-luvulla. Työ käynnistyi kuitenkin niin verkkaisesti, että koulukirjojen tekijänä ja yleisen tietokirjallisuuden kääntäjänä ja kustantajana ansioituneelle Gustaf Erik Eurénille annettiin tehtäväksi toimittaa suppeampi suomen kielen sanakirja hakuteosten tarpeen väliaikaiseksi tyydyttämiseksi. Eurén sai käyttöönsä myös Lönnrotin aineistoa (sanakirjan lähdepohjasta tarkemmin Koukkunen 2004).

Eurénin sanakirjasta löytyy ennen mainitsemattomia saamelaisperäisiä sanoja yli viisikymmentä. Näitä ovat *aihki* 'suuri petäjä', *jarho* 'tuura', *jolma* 'salmi', *juovoa* 'seurata', *jurmu* 'syväne joessa', *kaala* 'nuora, köysi', *kaara* 'puinen kaukalo', *kaitua* 'etääntyä', *kaltio* 'lähde', *kilkula* 'omistajan merkillä varustettu, kotieläimen kaulanauhaan ripustettava puupala', *kisura* 'pieni, laiha poro', *kollos* 'jono vetoporoja', *kortto* 'hulttio, hävytön ihminen', *koutere* 'pieni taimenlaji', *kuntura* 'poron neljä koipinahkaa', *kuolkuna* 'tasainen kangasmaa', *kuoste* 'puolipilvinen (sää)', *kupsu* 'joka petoksella tai väkivallalla ottaa toisen palkan', *kurkio* 'jyrkkä, ahdas koski', *lompalo* 'lampi', *loude* 'suojakangas', *luosto* 'tuokkonen', *luusua* 'joenniska', *marasto* 'koivua kasvava vaara tai harjanne', *nures* 'nivus, kuve', *nutukka* 'poron koipinahasta tehty naisten jalkine', *paaske* 'nivelluu', *pieska* 'soiden välinen kapea kannas', *pono* 'kohojää', *portta* 'tuohirove', *pounu* 'iso rahkamätäs', *rova* 'metsäinen harju', *runo* 'maho porolehmä', *saa-lota* 'läähättää', *saitti* 'kuivattu kala', *saivo* 'kirkas kohta järvessä', *sevä* 'kovetunut lumi', *sieppura* 'karhunnahkakaulus', *siisna* 'ohut, pitkä hihna', *sopsaa* 'saada kiinteä jalansija (jäällä)', *tainakka* 'maho', *tammakko* tai *tammukka* 'purolohi', *tieva* 'suossa oleva saareke', *tokka*, *porotokka* 'porolauma', *uopaja* 'syvä ja kapea lahti', *vaana* 'niukka, pieni', *vaaru* 'sadepilvi', *varria* 'madella', *visto* 'vastenmielinen', *vuoka* 'muoto, tapa', *vuokko* 'puuska, luonteenlaatu', *vuono* ja *vuottua* 'näkyä (jälki)'. Mahdollisia saamelaislainoja ovat Eurénin *ihistää* 'uhkua (vesi jäälle)' ja *kursu* 'rotko'. Eurénilla on myös neulatyynyä merkitsevä *naalo*, joka aiemmin oli mainittu Jusleniuksen sanakirjassa asussa *naalu*.

Eurénin sanakirjassa mainitaan myös verbi *joikua*, mutta kun se merkitsee joutsenen yksitoikkoista laulua, verbiä ei tässä muodossaan tarvitse pitää saamelaisille tyypilliseen laulutapaan viittaavana saamelaisena lainana. Sellaiseksi on katsottava vasta verbi *joikata*, joka ilmaantuu suomen kirjakieleen 1900-luvun puolella, aluksi tieteellisen kirjallisuuden myötä.

Eurénin sanakirjasta syntyi omana aikanaan melkoinen polemiikki, koska siitä puuttui sanakirjan lähteitä esittelevä esipuhe. August Ahlqvist (1861: 25–26) kirjoitti sanakirjaa koskevassa arvostelussaan, ettei porilaissyntyinen Eurén tietävästi koskaan ollut käynyt Hämeenlinnaa idempänä tai pohjoisempana, joten kaikkien näiltä suunnilta juontuvien murre sanojen täytyi olla muilta saatuja. Osa tiedeyhteisöstä oli erityisen tuhtunut, kun Lönnrot ei sanakirjan julkaisemisen yhteydessä saanut ansaitsemaansa tunnustusta siitä, että oli luovuttanut omaa aineistoaan Eurénin sanakirjaa varten.

Elias Lönnrot oli omakohtaisesti tutustunut saamen kieliin matkallaan, jonka hän teki Lappiin yhdessä Matias Alexander Castrénin kanssa vuodenvaihteessa 1841–1842. Inarinsaamesta Lönnrot keräsi myös kieliopillisia muistiinpanoja, joista hän myöhemmin laati pienen tutkimuksen akateemiseksi oppinäytteen. Lönnrot oli periaatteessa sitä mieltä, että sukukielistä saattoi hyvinkin saada aineksia oman kielen sanaston ja kieliopin täydennykseksi. Käyttökelpoinen saamelaisperäisten lainasanojen esittelyfoorumi oli Lönnrotin johdolla laadittu Suomalais-ruotsalainen sanakirja, joka ilmestyi ensin vihkoina vuodesta 1866 alkaen ja sitten myös kahtena vankkana niteenä vuosina 1874 ja 1880. Vuonna 1886, siis kaksi vuotta Elias Lönnrotin kuoleman jälkeen, sanakirjaan ilmestyi vielä A. H. Kallion toimittama lisävihko.

Lönnrotin sanakirjan saamelaislainoja ovat *aapa*, *juuso* 'kolja', *jälli* 'kallankuivausteline', *kaarkko* 'kapea harjanne, mätäsjono', *kaisa* 'korkea, karu tunturi', *kaiska*(nlehti) 'eräät saniaiskasvit', *kermikkä* 'vuoden vanha poronvasa', *kivalo* 'sydänmaa, saloseutu', *kulju* 'ahkion peite', *kuosuttaa* 'kestitä vierasta', *kurento* 'ruho, ruumis', *lanta* 'etelä', *mella* 'jokitörmä', *mesto* 'puolukoista ja jauhoista valmistettu ruokaseos', *orro* 'nuora, rihma', *palas* 'polku', *palsa* 'roudan synnyttämä turvemätäs', *raaju* 'kunto', *rukattaa* 'kiirehtiä', *taalo* 'lappalainen taruolento, jättiläinen', *tainari* 'merikissa', *teno* 'iso joki', *vuomen* 'suppilomainen johdeaitaus', *vuongas* 'hyvissä voimissa oleva' ja *vuottaa* 'nähdä jäljet'. Lönnrotilla on myös nykyasuinen *nutukas*, joka Eurénilla oli aiemmin esiintynyt asussa *nutukka*. Jo ennen sanakirjan ilmestymistä Lönnrotin teoksista voi poimia joitakin saamelaislainoja, esimerkiksi vuodelta 1860 löytyy *hapro* 'tunturikasvi Oxyria digyna' ja vuodelta 1862 lievähkö voimasana *pisa* 'pahas'. Sanakirjan epävarmoja saamelaislainoja ovat *lonsota* 'irrota, purkautua' ja *viltto* 'kalteva'.

Sanakirjan lisävihkosta löytyvät *hierua* 'laskuvesiranta', *kaskata* 'purra, kuohita', *kieri* 'vaivaiskoivu', *kiisa* 'vakka', *kika* 'lumipaakku', *kulmakko* 'pieni kala', *kulppo* 'pulikka, koho', *kuosto* 'puoleksi kuivunut mänty', *käyläkkä* 'tuohivakka, -kätkyt', *livikkä* 'laihaksi ajettu poro', *lokka* 'juustomuotti', *maka* 'muka', *mastata* 'sekaantua (porolaumat)', *naari* 'vaappera, pieni', *naatua* 'pysähtyä paikalleen', *nota* 'taakka', *nulppo* 'sarveton poro', *paanne*, *pahta*, *piiksi* 'linnun rinta', *poilakka* 'ajoon opettamaton porohärkä', *ruto* 'alavalla maalla kasvava kostea viita', *seita*, *siljo* 'pihatanner', *suivakka* 'vaalea poro', *suohkana* 'perhe, suku', *ullivesi* 'nousuvesi', *veitallaan* 'hajallaan' ja *vierikki* 'lakin nahkareunus'. Lisävihkossa on myös *purkapeski*, jossa aiemmin mainitsematon alkuosa *purka* merkitsee poron uutta, tiheää karvaa. *Peskihän* oli mainittu jo Keksien tulvarunossa vuonna 1677. Lisävihkoon epävarmoja saamelaislainoja ovat *konto* 'sumu' ja *oulu* 'tulvavesi'.

Lainoja on Lönnrotin sanakirjassa yllättävän vähän verrattuna Eurénin sanakirjaan ja lisävihkoon. Kun otetaan huomioon, että lisävihko on olennaisesti suppeampi teos kuin Lönnrotin jättimäinen sanakirja, nimenomaan lisävihkoon antia täytyy pitää hämmästyttävän suurena.

Pari saamelaisperäistä sanaa on suomen kielen sanakokoelmiin poimittu Lars Levi Laestadiusuksen uskonnollisista teoksista. Kirkkopostillassaan 1876 hän käyttää verbiä *kupsotella* ’jääda osattomaksi’, joka kuuluu etymologisesti yhteen Eurénin ja Lönnrotin sanakirjoissa mainitun *kupsu*-sanana kanssa: *Se porvari pelkää että siat kupsotellaan, jos tuhlaajapoika söis heidän kanssansa*. Laestadius käyttää myös sanaa *kiveliö*, joka on rinnakkaismuoto Lönnrotin *kivalo*-sanalle.

Nykysuomen kynnyksellä myös luonnontiede alkoi muuttua suomenkieliseksi. Tässä yhteydessä pääsivät muutamien pohjoisen eläimien saamelaisperäiset nimitykset suomen kirjakielen asti. Todellisen luonnontieteellisen koulupetuksen uranuurtaja A. J. Malmberg, joka myöhemmin suomensi sukunimensä Melaksi, esitteli Fauna Fennica -teoksessaan 1872 mm. kanalinnun nimeltä *kiiruna*. Linnun saamenkielisen nimityksen *keron* oli maininnut jo vuonna 1810 vaasalaissyntyinen Petrus Ulricus Sadelin, joka oli laatinut kautta aikojen ensimmäisen tieteellisen luettelon Suomen eläimistä. Luettelo oli latinankielinen, mutta mahdollisuuksiensa mukaan Sadelin oli maininnut eläimille myös ruotsin- ja suomenkielisiä nimiä. Kiirunalle hänellä ei kuitenkaan ollut tarjota mitään suomenkielistä vastinetta.

Malmberg teki itse laajoja keruumatkoja koko luonnontieteellisen Suomen alueelle, myös Lappiin, ja hän merkitsi mieluusti muistiin eläinten ja kasvien paikallisia nimityksiä. Näitä hän esitti kirjoissaan joko lajien varsinaisina niminä tai murteellisina synonyymeina. Kielitieteellistä taustatukea hän sai tarpeen tullen August Ahlqvistilta. Hänen Fauna Fennicassaan oli myös haahkan nimitys *auh-ti*, pilkkasiipeä merkitsevä *kolso* sekä *piekanahaukka* ja *uivelo*. Viimeksi mainitun kanssa homonyyminen *uivelo* oli tosin esiintynyt jo Gananderilla, mutta se ei ollut linnunnimi vaan hidasta tai jähmeää merkitsevä adjektiivi. Malmbergin eli Melan teoksista tuli suomalaisille tutuksi myös nierian pohjoinen nimitys *rautu*. Tämä oli aiemmin mainittu esimerkisanana Matias Alexander Castrénin vuonna 1844 julkaisemassa ruotsinkielisessä tutkimuksessa, jossa käsiteltiin aksentin vaikutusta saamen kielen äännekehitykseen, mutta ei saamelaisena lainana, vaan vanhana yhteisenä sanana.

6. Saamelaisperäiset sanat nykysuomen kaudella (1880-luvulta eteenpäin)

Suomen kielen vähittäinen vakiintuminen koulutuksen, tieteen ja taiteen kieleksi avasi uusia uria myös sanastovirroille. Saamelaisperäistä sanastoa esiteltiin lukevalle yleisölle esimerkiksi kieli- ja kansatieteellisissä tutkimuksissa ja niiden yleistajuisissa selostuksissa. Esimerkiksi vuoden 1902 Virittäjässä oli Frans Äimän artikkeli, jossa käsiteltiin Inarin kalastajalappalaisten rakennuksia, ja vaikka kuvauksessa tarvittavat nimitykset enimmäkseen olivat saamenkielisiä sitaatteja

tai näiden sananmukaisia käännöksiä, joukkoon sattui jokunen suomalaistettu vastine. Tällaisia olivat esimerkiksi *laavo*, *kiekerö* ja *siljo*, joista kaksi jälkimmäistä olivat esiintyneet jo 1800-luvun kirjakielessä.

1900-luvun alussa suomeksi kirjoittavien kaunokirjailijoiden joukko laajeni etelän sivistyskeskuksista ja niiden liepeiltä myös pohjoisen suuntaan. Edellisen vuosisadan lopulla kansanomaisia aiheita oli etsitty kalevalaisen kulttuurin ja muinaisuuden tai kansallisuudesta ja paikasta riippumattoman arkirealismen piiristä, mutta nyt alkoi ilmaantua myös selvästi tiettyyn paikkaan tai seutuun liittyviä, omaelämäkerrallisia aineksia sisältäviä kansankuvauksia, joissa alueen murrenastolla oli tärkeä rooli. Siirtyminen sääty-yhteiskunnasta tasavaltaan avarsi henkistä ilmapiiriä ja loi mahdollisuuksia erilaisten osakulttuurien synty-miseen. Sillä aikaa kun modernistit availivat ikkunoita Eurooppaan, kansankuvaajat syventyivät pienen ihmisen elämänpiiriin luonnonläheiseen kuvaamiseen.

Myös Peräpohjola ja Lappi tulivat suomenkielisen kaunokirjallisuuden kuvauskohteiksi. Niistä kirjoittivat työnsä vuoksi pohjoiseen asettuneet tai Lappiin muuten ihastuneet lantalaiset sekä tietenkin myös sellaiset kirjailijat, joiden omat sukujuuret tavalla tai toisella liittyivät Suomen pohjoisimpiin alueisiin. Näistä viimeksi mainituista yksi, nyt jo kirjallisissa piireissä unhoon vaipunut mutta aikoinaan tuotteliaana kotiseudun kuvaajana tunnettu kirjailija oli ylitorniolainen maanviljelijä Väinö Kataja, jonka kaunokirjallisia ensiesiintymiä olivat esimerkiksi *korva* 'virtapaikka koskessa', *nokko* 'tarpeeksi', *pängäs* 'pääläs, suksen jalansija' ja *siepakka* 'nutukas'.⁸

1950-luvulle tultaessa kaikkiaan 33 eri kirjailijaa oli ehtinyt kirjoittaa vähintään yhden Peräpohjolaa tai Lappia kuvaavan kaunokirjallisen teoksen, jossa kerronnalle annettiin paikallisyväriä saamelaisperäisillä sanoilla. Hyvä esimerkki uusista sanoista oli porojen ääntelyä kuvaava verbi *roukua*, jota ensimmäisenä ehätti käyttämään helsinkiläinen lakimies Arvi Pohjanpää teoksessaan *Tuntureilta* vuonna 1913 mutta joka nopeasti ilmestyi myös useimpien muiden Lapin-kuvaajien sanastoon.

Erityismaininnan ansaitsee omaperäisenä tyyliniekkana tunnettu Samuli Paulaharju, joka käytti paikallista sanastoa sekä kansatieteellisissä kuvauksissaan että kaunokirjallisissa teoksissaan. Kurikassa vuonna 1875 syntynyt Paulaharju innostui Lapista jo poikasena lukiessaan Topeliuksen saamelaisaiheisia satuja, Sampo Lapalaista ja vanhaan tarinaan perustuvaa Tähtisilmää. Hänestä tuli kansatieteen tutkija ja poikkeuksellisen ahkera kansanperinteen kerääjä, joka teki retkiä ensin Karjalaan ja Inkerinmaalle, sitten myös Pohjanmaalle ja Lappiin. (Hakola 1974: 23–33.)

⁸ Kaunokirjallisuutta koskevat ensiesiintymätiedot on selvitetty Sarvelan (1958) opinnäytetyön sanaluetteloiden ja lähdeviitteiden avulla. Sarvelalla ei ole varsinaista ensiesiintymäluetteloa, vaan ensiesiintymiä käsittelevässä osuudessa on kronologisesti erittelemättä mainittu kaikki teokset, joissa kyseinen sana esiintyy. Monet Sarvelan käsittelemät sanat (esim. *auto/auhto*, *kortto*, *marasto*, *naakia*, *sevä*, *siisna*, *varria*) löytyvät jo vanhemmista lähteistä, joten ne on jätetty tästä kohdin pois.

Aineellisen kulttuurin lisäksi Paulaharju oli kiinnostunut vanhoista taruisista, ja näitä hän hyödynsi vuonna 1934 ilmestyneessä kaunokirjallisessa teoksessaan Tunturien yöpuolta. Hänen käyttämiään saamelaislainoja olivat esimerkiksi *kaamos*(aika), *kehponen* 'keuhko', *lohta* 'ullakko', *mainas* 'tarina', *muotka* 'kannas', *-nasta* 'tähti', *paaru* 'Jäämeren aalto', *paltsa* 'karvattomaksi kulunut kohta vaatteessa', *raamoa* 'kehua', *raukka* 'merikummitus', *rossa* 'tuulenpuuska', *taari* 'ruskolevä', *tempu* 'levä' ja (joki)*vankka* 'jokilaakso tunturimaassa'.

Toinen tieteen ja taiteen yhdistäjä oli Inarin kirkkoherrana parikymmentä vuotta työskennellyt Tuomo Itkonen, joka vuonna 1933 nimimerkillä Tuomas Inarilainen julkaisi Taka-Lappia kuvaavan kertomuksen Sigrid ja Jänkä-Aapo. Tässä esiintyneitä, kaunokirjallisuudessa aiemmin mainitsemattomia saamelaislainoja olivat *kiela* 'suopungin luinen rengas', *maanija* 'kiinniottajaa välttelevä poro', *mutsikki* 'musta poro', *nili* 'patsasaitta', *peetsi* 'petäjä' ja *silpa* 'hopea'. Kaunokirjallisuuden ja asiaproosan rajamaille sijoittui Tuomo Itkosen vuonna 1953 julkaisema historiallinen elämäkerta Tuderus, tuo Herran pappi, jossa mainittiin näskäysraudan nimitys *jiekiö*.

Erityisen tuottelias kaunokirjailija oli Oulussa syntynyt Arvi Järventaus, joka toimi Lapissa useilla paikkakunnilla kappalaisena ja kirkkoherran apulaisena, ennen kuin hänestä tuli Sodankylän kirkkoherra. Hänen teoksissaan kirjallisuuden kieleen ovat tulleet *herva* 'koriste', *katti* 'tapporaha', *kesätti* 'kesällä syntynyt poro', *lukka* 'hupullinen viitta', *luostakka* 'vaaleakylkinen poro', *luova* 'säilytysteline', *murkku* 'sumu', *niesta* 'eväs', *orjalainen* 'Ruotsin saamelainen', *riuku* 'neiti, ei-saamelainen nainen', *ruukaltaa* 'syöksyä', *salmas* 'poron vatsa', *sana* 'poron korvamerkin leikkaus', *summastella* 'suudella', *taajoa* 'leikkiä', *vaipukka* 'väsynyt poro' ja *ventää* 'siirtää liekaporo toiseen paikkaan'.

Lähinnä eräkirjailijaksi voitaisiin luonnehtia Utsjoen nimismiehenä toiminnutta E. N. Mannista, jonka saamelaisperäisiä ensiesiintymiä olivat *laasa* 'vedenalainen kari', *maatsu* 'lapintakki', *melki* '(poron) rinta', *nuora* 'pitkä, kapea salmi', *närpeä* 'lyhyt- ja sileäkarvainen', *paaski* 'pieni merivene', *pahalas* 'paholainen', *puuristella* 'toivottaa hyvää päivää', *rautsa* 'kivulloinen', *riika* 'eräs Inarinjärven siika' ja *sorrakka* 'porolauma'.

Ensiesiintymiä on ymmärrettävästi eniten varhaisimpien Lapin-kuvaajien teksteissä. Myös myöhemmin tuotantonsa aloittaneiden kirjailijoiden teksteistä löytyy lisiä, mutta olennaisesti vähemmän. Esimerkkejä näistä ovat K. M. Waleniuksen *kuksa* 'pahkakuppi' ja *ohto* 'äkillinen lumikuuro', Jussi Lainion *loitto* 'makuu- tai oleskelupaikka kodassa', Heikki Toppilan *kuuhvitar* 'maahinen' ja Annikki Kariniemi-Willamon *reeska* 'jokin kääpiösiika'. Muita 1900-luvun alkuvuosikymmenien uutuuksia, jotka löytyvät joko Sarvelan opinnäytetyön lähteistöstä tai Nykysuomen sanakirjan arkistosta, ovat *keloa*, *kuorinki* 'kallioluola', *mainoa* 'kehua, päivitellä, mainita', *nurkajainen* 'mustalintu', *närpeä* 'lyhyt- ja sileäkarvainen', *paantaa*, *posio* 'kodan peräosa', *puura* 'pieni ulkoraken-

nus', *riesi* 'poron kellonkannin', *suosto* 'pystyyn kuivunut puu', *tunka* 'poron juokutusmahaan tehty makkara' ja *äytsi* 'puro'.

1950-luvulla etenkin laulujoutsenen kuvaajana tunnetuksi tulleen Yrjö Kokon lisiä ovat *astaha* 'nuotion kohennuskeppi', *oivitiilu* 'toinen nuotion aluspuista', *paakka* 'poron kantosatulan puolikas', *sonotus* 'viimeinen poro raidossa', *taallastaa* 'täyttää kenkä heinillä' ja *torko* 'risu kodan pohjalla'.

Saamelaisperäisten lainojen nuorimmasta päästä ovat *saame* ja *saamelainen*. Näiden sanojen käyttökelpoisuutta ja tarpeellisuutta punnitsi vuoden 1961 Viritäjässä Veikko Ruoppila. Hän oli kiinnittänyt huomiota Suomen Kuvalehdessä vastikään julkaistuun artikkeliin, jossa syrjittiin *lappalainen*-sanaa *saamelaisen* kustannuksella. Hän totesi, että *saamekansaa*, *saamelainen* ja *saamelaisrotu* kylä mainittiin vuonna 1959 painosta ilmestyneessä Nykysuomen sanakirjan viidennessä osassa, mutta omasta puolestaan hän tuli siihen tulokseen, että näiden uusien sanojen käyttöön ottaminen ennestään tuttujen ja kelvollisiksi osoittautuneiden *lappi-* ja *lappalainen* sanojen tilalle olisi suomen kirjakielissä aivan turhaa.

Käytäntö on kuitenkin vienyt toiseen suuntaan ja mitä ilmeisimmin pitkälti saamelaisten oman aktiivisuuden ansiosta. Hyvää lisätukea on saatu skandinaavisista naapurikielistä, joissa *same* ja *samisk* ovat vakiintuneet yleiskielen jo aiemmin muun muassa Uppsalassa vuosina 1918–1960 ilmestyneen Samefolkets egen tidning -nimisen lehden ansiosta (SAOB s. v. *same*, *samisk*).

Eräänlainen saamelaisperäinen uudissana on huonoa polkua merkitsevä *jotos*. Se on selitetty vanhemman *jolos-* tai *jokos-*sanana muunnelmaksi, ja sana on aluksi otettu käyttöön sotilaskielessä 1940-luvulla. Kaunokirjallisuudessa *jotos*-sanaa on 1960-luvulla ensimmäisenä käyttänyt Veikko Huovinen teoksessaan Konstan Pylkkerö. (Hämäläinen 1965: erit. 408.)

7. Saamelaisperäisen lainasanaston kokonaiskuva

Edellä mainitut esimerkkisanat on useimmissa tapauksissa täytynyt varustaa merkityksen selityksillä, sillä niistä valtaosa on nykysuomalaiselle yleiskielen puhujalle tuntemattomia. Vaikka niitä on ainakin jonkin verran käytetty kirjakielissä, ne ovat jääneet marginaalisiksi.

Kiistatta yleiskielisiksi voidaan katsoa *aapa*, *joikata*, *jutaa*, *jänkä*, *kaamos*, *kiiruna*, *köngäs*, *laavu*, *mursu*, *naali*, *niva*, *norsu*, *olas*, *paanne*, *pallas*, *palsa*, *peski*, *piekana*, *raanu*, *raito*, *rautu*, *ruska*, *saame*, *saamelainen*, *seita*, *sivakka*, *sopuli*, *suopunki*, *tammukka*, *tokka*, *tunturi*, *uivelo*, *vaadin*, *vaara*, *vuoka* ja *vuono* sen perusteella, että sanat mainitaan sekä Nykysuomen sanakirjassa että olenaisesti suppeammassa Suomen kielen perussanakirjassa. Luetteloon tekisi mieli lisätä myös *jotos*, joka uutuuttaan puuttuu Nykysuomen sanakirjasta mutta on mainittu perussanakirjassa, sekä mahdollisesti myös *kuksa*, joka aktiivisen

matkamuistoteollisuuden ansiosta lienee nykyään yleisesti tunnettu sana, vaikka puuttuukin sekä Nykysuomen sanakirjasta että perussanakirjasta. Kirjakieleen vakiintuneita mutta pikemmin erikoiskieliin kuuluvia ovat *hapro* ja *iltti*.

Selvästi yleiskielisiä lainoja on siis vain nelisenkymmentä. Niistä enin osa liittyy edelleenkin kiinteästi siihen maailmaan, josta ne ovat lähtöisin: pohjoisen luontoon, eläimistöön ja aineelliseen kulttuuriin. Erikoiskäsittelyn on saanut luettelosta puuttuva *päläs*, joka on yleisesti tunnettu osana kiteytynyttä sanontaa *päästä pälkähästä*. Sanan omaa, alkuperäistä merkitystä ei kuitenkaan enää yleisesti ymmärretä, joten sitä ei ole tässä yhteydessä laskettu normaaliksi yleiskielen sanaksi.

Muutamat harvat saamelaiset lainat ovat kirjakieleen tultuaan täyttäneet sanastossa olleen aukon ja levinneet alkuperäisen esiintymiskontekstinsa ulkopuolelle. 1900-luvun alussa kirjakieleen omaksuttu *laavo* tai *laavu* on otettu 1930-luvulla laajaan ja aktiiviseen käyttöön sekä eräkirjallisuudessa, lehdistössä että sotilaskielessä. Jo vanhempaa perua ollut *iltti* on hyväksytty kenkäteollisuuden ja kaupan viralliseen sanastoon. Gananderin sanakirjassa kirjakieleen tullut *raanu* on sotien jälkeen tullut tietynlaisen taideteollisen kudonnaisen nimitykseksi. *Ruska* on vakiintunut luonnon syysvärityksen nimeksi mitä ilmeisimmin saamenkielisen vastineensa ja lisääntyneen Lapin-matkailun ansiosta.

Mursu- ja *norsu-*sanojen erikoista yhteyttä on käsitelty jo edellä. Aivan poikkeuksellinen historia on myös *vuoka*-sanalla, jonka Eurén esitteli suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassaan 1860 muodon tai tavan merkityksessä. Sanan käyttöä havainnollisti esimerkki *siihen vuokaan tehty* 'gjord på det sättet, efter den formen'. Kun Kotikielen Seuran aktiiviset naisjäsenet Ilmi Hallstén ja Lilli Lilius 1800-luvun lopulla kokosivat Kodin sanastoa (1896), jonka avulla piti korvattaman huono kyökkisuomi aidolla ja alkuperäisellä suomen kielellä, otettiin *vuoka* käyttöön ”kakkuformun” (*kakform*) suomalaiseksi vastineeksi. Lönnrotin sanakirjan lisävihkon toimittanut A. H. Kallio on tietävästi avustanut Kodin sanaston laadinnassa, joten idea *vuoka*-sanana uusiokäytöstä on mahdollisesti tullut häneltä. Kodin sanastosta löytyy myös tuohivakkaa merkitsevä *käyläkkä*, joka oli yksi Kallion lisävihkon sanoja. Lisäksi jo Porthanin sanakokoelmissa lumisohjon merkityksessä kieleen tullut *sose* sai Kodin sanastossa uuden merkityksen, kun siitä tuli survomalla tai jauhamalla valmistetun ruokamassan nimitys.

Kun vertaa nykysuomen yleiskielessä käypien saamelaislainojen kokonaismäärää 1800-luvun sanakirjoissa mainittujen saamelaislainojen luetteloihin, voi vain todeta, että mikäli Eurén, Lönnrot ja Kallio olisivat voineet asiasta päättää, saamelaisten lainojen osuus suomen kirjakielessä olisi nykyistä huomattavasti suurempi. 1800-luvun uusien lainojen enemmistö on kuitenkin osoittautunut suomalaisen kieliyhteisön kannalta tarpeettomiksi. Syy ei voi olla sanojen äänne- tai muotorakenteessa, sillä läheisestä etäsukukielestä lainatut sanat luontuvat hyvin suomen kieleen, ja niitä on myös helppo mukauttaa kieleen intuitiivisestikin tajuttavan rakenteellisen tai etymologisen yhteyden nojalla, tarpeen

tulleen joko vartalon, johdinainesten tai molempien osalta. Hyviä esimerkkejä ovat 1800-luvun *käyläkkä* ja *nutukas* ja 1900-luvun *saamelainen*.

Kun kiistatta yleiskieliset lainat erotellaan kirjakielen kehityksen eri vuosisatojen osalle, syntyy seuraavanlainen jakauma: 1600-luvulta ovat *peski* ja *tunturi*, 1700-luvulta *jutaa*, *jänkä*, *köngäs*, *mursu*, *naali*, *niva*, *pallas*, *raanu*, *raitto*, *sivakka*, *sopuli*, *suopunki*, *vaadin* ja *vaara*, 1800-luvulta *aapa*, *kiiruna*, *olas*, *paanne*, *palsa*, *piekana*, *rautu*, *seita*, *tammukka*, *tokka*, *uivelo*, *vuoka* ja *vuono*, 1900-luvulta *joikata*, *kaamos*, *laavu*, *ruska*, *saame* ja *saamelainen*. Nopea laskutoimitus osoittaa, että käyttökelpoisia lainoja on saatu eniten 1700- ja 1800-luvuilla, ja molemmilla vuosisadoilla kutakuinkin yhtä paljon. Tärkeimmät lähteet, joiden välityksellä sanat ovat tulleet kirjakieleen, ovat molemmilla vuosisadoilla olleet sanakirjoja, 1700-luvulla Porthanin ja Gananderin painamatta jääneet sanakirjatytöt, 1800-luvulla Eurénin ja Lönnrotin sanakirjat. Teksteissä saamelaisperäisten sanojen määrä on ollut olennaisesti pienempi.

1900-luvun alkupuolen kaunokirjallisuuden saamelaisperäiset lainat ovat lähes aina jääneet vain tilapäisiksi kirjallisiksi tehokeinoiksi. Kun tarkastellaan artikkelin alussa esiteltyä luetteloa kaunokirjailijoiden enemmistön käyttämistä saamelaisperäisistä lainoista ja tutkitaan siinä mainittujen sanojen kirjakielistä ikää, huomataan konkreettisesti uudemman kaunokirjallisuuden vähäinen anti yleiskielelle. Luettelon sanoista *peski* ja *tunturi* ovat olleet kirjakielessä 1600-luvulta Keksin runosta lähtien, *jänkä*, *kopara*, *niva*, *palkia*, *raitto*, *suopunki* ja *tolva* ovat Porthanin lisäyksiä Jusleniuksen sanakirjaan 1700-luvulta, 1800-luvun sanoja ovat *kaltio* ja *tokka* Eurénilta, *aapa* ja *lanta* Lönnrotilta ja *kiveliö* Laestadiukselta. Ainoa 1900-luvun uusi sana tällä kaunokirjailijoiden suosikkilistalla on verbi *roukua*, jota kuitenkin ei ole kelpuutettu mukaan Suomen kielen perussanakirjaan.

Erikseen kannattaa panna merkille, että 1900-luvun yleiskielisistä saamelaislainoista *joikata*, *ruska*, *saame* ja *saamelainen* eivät esiinny Sarvelan havaintojen mukaan lainkaan 1900-luvun alkupuolen kaunokirjallisuudessa. *Kaamosaika* kyllä esiintyy, mutta yleensä vain yhdyssanana. Pelkkä *kaamos* näyttää Nyky-suomen sanakirjan arkiston mukaan yleistyneen vasta 1970-luvun asiaproosassa. *Saame* näyttää käytännössä vieläkin tuoreemmalta: arkistossa on 1970-luvulta vain pari mainintaa sen käytöstä ja molemmat kielentutkijoilta saamelaisalueelta. *Laavu* on yleistynyt jo 1930-luvulla, mutta ei niinkään kaunokirjallisuuden vaan sotilaskielen ja eräretkeilyä käsittelevien asia-artikkelien ansiosta.

Kuten edellä on nähty, sanakirjoissa tarjolle tuotuna olisi erityisesti 1800-luvulla ollut saamelaisperäisiä sanoja moninkertainen määrä, mutta murteisiin omaksuttujen lainojen enemmistö ei silloin eikä myöhemminkään ole pystynyt tunkeutumaan suomen kirjakielen ytimeen. 1900-luvulla lainojen kokonaismäärä on selvästi pienempi, vaikka kauno- ja tietokirjallisuus, eri alojen tieteelliset tutkimukset, monipuoliseksi kehittynyt media ja sujuvat liikenne yhteydet ovat periaatteessa moninkertaistaneet lainaamisen mahdollisuudet. Mahdollisuuksien olemassaolo ei aina takaa, että niitä myös käytetään.

Lähteet

- Agricolasta Juteiniin* 1921: Kirjallis- ja kielihistoriallisia näytteitä vanhemmasta suomalaisesta kirjallisuudesta. Toimittanut A. V. Koskimies. Porvoo: Werner Söderström.
- Ahlqvist, August 1862: Kirjallisuutta. Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja, kirjoittanut G. E. Eurén. – *Mehiläinen* 1861/2: 25–29.
- Castrén, M. A. 1844: Om Accentens inflytande i Lappska Språket. – *Suomi* 1844: 23–86.
- Eurén, G. E. 1860: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Hämeenlinna: Eurén.
- Europaeus, D. E. D. 1853: *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ganander, Christfrid 1787–1788/1997: *Nytt Finskt Lexikon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- 1789/1960: *Mythologia Fennica*. 3. painos. Toimittanut Jouko Hautala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hakola, Pirkko 1974: *Samuli Paulaharjun tyyli. Keskeisiä syntaksin ilmiöitä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Hallstén, Ilmi – Lilius, Lilli 1896: *Kodin Sanasto*. Porvoo: Werner Söderström.
- Hormia, Osmo 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hämäläinen, Simo 1965: *Jotos*. – *Virittäjä* 69: 403–408.
- Itkonen, T. I. 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I–II*. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Juslenius, Daniel 1745/1968: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jussila, Raimo 1998: *Vanhat sanat*. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Koivulehto, Jorma 1989: Etymologioinnin periaatteita: suomen *keto*, saame *gied'de*. – *Sananjalka* 31: 39–51.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Olavi 1979: Lappische Lehnwörter im ältesten Einödsgebiet Finnlands. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 43: 175–207.
- Koukkunen, Kalevi 2004: Kaikki sen tietävät – G. E. Eurénin *Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan* (1860) synnyttämä polemiikki. – *Sananjalka* 46: 106–124.
- Laine, Päivi (tulossa): *Suomen kieli tiellä sivistyskieleksi. Suomenkielisen maantieteen sanaston kehittyminen ja kehittäminen 1800-luvulla*.

- LÄGLOS = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä. Bd. I, II. Amsterdam – Atlanta 1991, 1996: Rodopi.
- Lönnrot, Elias 1874–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. I–II. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Malmberg, A. J. 1872: *Fauna Fennica. Suomen Eläimistö*. I–IV. Nisäkkäät, Linnut, Matelijat ja Sammakot. Helsinki: Frenckell – Edlund.
- MAT III = *Mikael Agricolan teokset III*. Käsikiria, Messu eli Herran Echtolinen, Se meidän Herran Iesusen Christusen Pina, Daudin Psaltari, Weisut ja Ennustoxet, Ne Prophetat Haggaj. SacharJa. Maleachi. Uudistettu näköispainos. Porvoo – Helsinki – Juva 1987: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Nykysuomen sanakirja* 1–6 1951–1961. Valtioneuvoston toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki – Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Nykysuomen sanakirjan arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Pazellius, Matthias 1751: *Anmärckningar om Äng- och Åkerskiötzel i Österbotn*. Åbo: Jacob Merckell.
- Rapola, Martti 1950: Eräiden sanakirjatietojen lähteistä. – *Virittäjä* 54: 217–230.
- 1960: *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen*. Valikoima. Tietoliipas 22. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ruoppila, Veikko 1955: Vajaaälyisen kuvaannollisia nimityksiä. – *Virittäjä* 59: 222–238.
- 1961: *Lappalainen vai saamelainen?* – *Virittäjä* 65: 163–164.
- Räsänen, Alpo 2003: *Nimet mieltä kiehtovat. Etymologista nimistöntutkimusta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sadelin, Petrus Ulricus 1810: *Fauna Fennica, sive enumeratio animalium, quae alit terra Finlandiae insulaeque ei adjacentes*. I. Aboae.
- Salo, Unto 2000: *Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta*. – *Hämeen käräjät I*, toimittanut Jukka Peltovirta. Hämeenlinna – Harjavalta: Hämeen Heimoliitto ry, Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Salokas, Eino 1923: *Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAOB = *Ordbok öfver svenska språket* 1898–, utgifven af Svenska Akademien. Lund: Gleerup.
- Sarajas, Annamari 1956: *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarvela, Jaakko 1958: *Lappalaisperäisistä lainasanoista Peräpohjolan ja Lapin kuvauksissa*. Laudaturtutkielma. Helsingin yliopisto.
- Schroderus, Ericus 1637: *Lexicon Latino-Scondicum*. Holmiae. Utgivet med alfabetisk register öfver de svenska och finska orden av Bengt Hesselman. Uppsala 1941: A.-B. Lundequistska Bokhandeln.
- Sjöblom, Paula 2006: *Toiminimen toimenkuva. Suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- SKES = Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola (toim.) 1955–1978: *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VI. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SSA = Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä* 1–3. *Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen kielen perussanakirja* 1–3 1990–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Tikkanen, Paavo 1848: *Suomen Suuriruhtinaanmaan Nykyinen Tilasto. Yritös*. Helsinki: J. Simeliuksen perillisten kirjapaja.
- Tuderus, Gabriel 1703: *Yxi Caunis Suomen-Kielinen Weisu, Talonpoille cunniaxi ja ylistöxexi*. Stukulmisa.
- Variarum rerum Vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione* 1644. Holmiae.
- VKS = Esko Koivusalo, Maija Länsimäki (toim.): *Vanhan kirjasuomen sanakirja* 1, 2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki 1985, 1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus.
- VKSA = Vanhan kirjasuomen sanakirjan arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Äimä, Frans 1902: Tietoja Inarin kalastajalappalaisten rakennuksista. – *Virittäjä* 6: 33–38, 61–64.
- 1908: Lappalaisia lainasanoja suomen murteissa. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* XXV: 3–64.
- 1929: Ganander, Henrik. – *Kansallinen elämäkerrasto* II. Porvoo: Werner Söderström. 189.